

היש, האין, הריק הקיומי וההתנהגות

אדד משה/ ויגנסקי אפרת וחימי חנה¹

אסף שטיירמן נרצח בהיותו בן 18 (בדצמבר 1996) ללא עוול בכפו, "סתם ככה", ורק לאחר שחלפו ארבע שנים הובאו הרוצחים לדין, במשך כל השנים הללו היה קשר של שתיקה ביניהם. "היה זה רצח לשם רצח. מעשה רשעות אכזריות ונתעב לשמו, ללא מניע, ללא זיק של הגיון. ללא קנטור, ללא כל סיבה נראית לעין. ללא רגש של חמלה, וללא היסוס של חרטה. ככה סתם, בערבו של יום, בשכונה פסטורלית של עיר, כנגד מי שחצה באקראי את דרכם של הנאשמים באותה עת".²

אסף שטיירמן נרצח ביער אוסישקין לאחר שנענה להזמנתם של הנאשמים - רעי חורב (17.5 ש'), חברתו בת גילו סיגלית חיימוביץ ועדת המדינה (ליהי גלזמן) להצטרף אליהם למפגש בחורשה. הזמנה שהיתה מעשה פיתוי לאחר שהנאשמים "סיכמו ביניהם לתקוף אותו, והכל בכוונה לגרום למותו...נאשם 1 (ר.ח) דקר את אסף בחוזקה, באמצעות פגיון, מספר רב של פעמיים בכל פלג גופו העליון, כשאסף מנסה להשתחרר ממנו ומתחנן כי יחדל ממעשיו כלפיו ויניח לו. הנאשמת 2 (ס.ח.) המשיכה כל העת להלוס באסף ואף העבירה לידי רעי חורב אבן כבדה יותר, באמצעותה הלם בו בחוזקה מספר מהלומות ובעורפו.. עד שהתמוטט ארצה, כשהוא מתבוסס בדמו".³

רעי חורב וסיגלית חיימוביץ, פעלו במודעות מלאה, בשיתוף פעולה וברצייה מלאה להגשים את זממם. "במעשיהם גרמו הנאשמים בכוונה תחילה למותו של אסף שטיירמן ש"ל, לאחר שחברו יחד לביצוע המעשה"⁴.

חורב בעל אינטליגנציה גבוהה נדון למאסר עולם, (אף על פי שבאופן אבסורדי טען רעי חורב באמצעות עורך דינו כי אין לגזור עליו עונש מאסר עולם בהתאם לאמנה בדבר זכויות הילד (שנכנסה לתוקף במדינת ישראל בנובמבר 1991, לפיה לא יוטל מאסר עולם בלא אפשרות שחרור עבור עבירות שנעברו על ידי אנשים שטרם מלאו להם שמונה עשרה שנים) וסיגלית חיימוביץ, שפעלה עמו בשיתוף פעולה מלא וכאמור, במודעות למעשיה נדונה ל-24 שנות מאסר.

¹ שיח ועבודה משותפת: פרופ' אדד משה – ראש המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן; ויגנסקי אפרת – דוקטורנטית, מכללת "כנרת", בעמק הירדן, צמח; ד"ר חימי חנה – מכללת "בית ברל", כפר-סבא. סדר רישום השמות לפי הא"ב.

² חורב. עמו. ציטוט מתוך ערעור פלילי 9937/01 עמוד 743, פסקה ג'.

³ ציטוט מתוך תפח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל נ' רעי בן גדי חורב, עמוד 7 – 8.

⁴ ציטוט מתוך תפח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל נגד רעי בן גדי ד עמוד 9.

4 שנים לאחר הרצח, בשל שיבוש הראיות, וקשר השתיקה בין המעורבים בפרשה פוענח הרצח. אשתו של חורב, סנדרין, אז בת 35, כיום גרושתו, התייצבה במשטרה והודיעה, כי רעי חורב התוודה בפניה על ביצוע הרצח.

רעי נעצר והודה ברצח (עפי' 9937/01, וכן עפי' 8546/02, וכן 8657/02).

נטען, כי סיגלית חיימוביץ' ששיתפה פעולה כאמור, בדעה צלולה, בידיעה ברורה ובכוונה מוחלטת ברצח זה, היתה בטיפול נפשי בבי"ח "שלוותה", והיה לה קשר תלתי עם מאפיינים פתולוגיים עם רעי חורב, טענה שלא הוכרה כפוטרת אותה מאחריות פלילית- "לאחר שחרורה של הנבדקת מביה"ח "שלוותה" ולאורך כל השנים עד מועד מעצרה הנוכחי לא נתגלו אצלה כל סימנים להתפתחות מצב פסיכוטי. כנ"ל גם לאחר מעצרה ובמהלך הבדיקות הפסיכיאטריות החוזרות ותקופת ההסתכלות האחרונה... מסלול חייה של הנבדקת החל מיום שחרורה מצביע על כוחות אגו טובים, יכולת התארגנות ושיקום עצמי. כמו-כן הצליחה ליצור ולפתח קשרים רגשיים משמעותיים עם בן-זוג.. הנבדקת מדגימה איכות תפקוד טובה במישור השיקומי, הבין אישי, התעסוקתי והריסוני... ומכאן שאין בסיס לטענה כאילו נבצר ממנה להבין קוגניטיבית את הפסול שבמעשה המיוחס לה באישום הנוכחי"²⁵

אסף שטיירמן נרצח, כאמור, "סתם ככה", ואנו מבקשים להתמקד בדינאמיקה שיכולה להוביל למעשים קשים שכאלה.

חורב הרוצח תכנן את הרצח והכין את עצמו להגשימו בזדוניות מוחלטת. מתסקיר שירות המבחן לגבי המשפחה עולה כי מדובר במשפחה נורמטיבית, במובן הקלאסי והמקובל, ההורים בעלי מקצועות חופשיים, אביו רופא רנטגנולוג ואימו עובדת סוציאלית, אחיו, המבוגר ממנו, טייס בחיל האוויר, מסודרים היטב כלכלית, ללא כל עדות לפסיכופתולוגיה מאג'ורית במשפחה, וללא עדות לליקויים בולטים וחיצוניים בתפקוד המערכת המשפחתית. "ביצוע העבירה הנדונה על ידי הנאשם על רקע זה, נראה בלתי מובן. גם אימו של הנאשם, שהעידה בפנינו לעניין העונש, היא עה/3 נורמה חורב אומרת בעדותה: "אנחנו לא מבינים מה קרה. אנחנו כל הזמן מחפשים תשובות..."⁶

לפיכך, מתחדדת השאלה מה היה יכול להביא נער זה (17.5 ש') להגשים מעשים שליליים רבים ובמיוחד מעשה קשה ומחריד זה?

⁵. ציטוט מתוך תפח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל נ' רעי בן גדי חורב, עמוד 120 – 121.
⁶. ציטוט מתוך תפח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל נ' רעי בן גדי חורב, עמוד 17.

"היש הקיומי" והאחריות האישית כלפי האחר

"היש הקיומי" מהווה בגיל הרך ובשלבי ההתפתחות הנמשכים שנים רבות, הוא מתעצם והולך עד להתגבשותו בשלהי גיל ההתבגרות, והתפתחותו יכולה להימשך לאורך כל החיים. היה זה אריקסון (1959; 1968) שלימדנו, ש"גיבוש הזהות" תושג על ידי תהליכים של משבר ושל מחויבות. בתהליך ההתפתחות, היחיד מעורב בהוויה שמסביבו, הוא פעיל בהן ולעיתים קרובות הוא נחסם ואינו מצליח להגשים את דחפיו, את צרכיו, את יצריו ואת מטרותיו. הוא לומד, כי הגבולות שמציבה החברה מחייבים אותו. הוא מסגל לעצמו את הדרכים שיש לבחור כדי להגשים את רצונותיו, אם בדרך ההחלפה, ואם בדרך הסימבוליזציה וכך הוא יוצר את מחויבותו לחברה, לאחר, ואף לעצמו. המחויבות, אומר מרסיה (1967) מתייחסת אל מידת ההשקעה האישית, שנדרש היחיד להשקיע בפעולותיו, בעבודות שהוא עושה וכן באמונות שהוא בונה ויוצר לעצמו (מיין וגם אדד, 2002).

הגבולות והמחסומים שהסביבה מציבה, מתוך תמיכה, חום ועדנה, מסייעת לפרט המתפתח לחוות את תחושת ה"יש" הנדרשת ממנו, כדי להתגבר על המחסומים ולהשיג את המטרות המקובלות והנורמטיביות על פי כללי הסביבה.

הסביבה מלמדת את הילד להביע את עצמו, גם בתבניות של תרבות, של מסורת ואף של דת. היא מלמדת אותו להביע את עצמו באופן מילולי, בכתב ואף באופן לא ורבאלי (=לא מילולי). כל אלו, צרכים המלווים בכללים, במחסומים, בהדרכות ובהנחיות, והילד לומד לנתב את עצמו, עד לכיבוש הנתיות. מכלול החוויות וההתנסויות מעניק לו תחושות של "יש", תחושות של יכולת המעצימה אותו. יש ביכולתו לבלום ולנתב את עצמו. הגבולות מגבילים לכאורה, אך מולידים באדם, כאמור תחושות של יכולת ושל ניווט עצמו. ותוך כך, החברה מלמדת את הילד לחוות את האחר ולהתחייב לו.

לוינס (1986) מלמד אותנו, כי החברה מחדירה בנו, ועוד בראשית הדרך, את האחר ואת הצורך להתחשב בו, להתייחס אליו ולשאת באחריות כלפיו. יש צו (Order) הנאצל מפניו של האחר, ובו גלומה הקדשתו (Ordonner) של "האני" ביחס וכלפי האחר. ייחודו של ה"אני" טמון בהקדשה ש"האני" מקדיש למען האחר, שהוא נפרד מן האינטרס (Inter-esse), מן העניין, מן ההיצמדות ל"היות" (Esse), מן ה-Essendi. זכות הבכורה היא, לדעת לוינס (תשנ"ו), היונק את חשיבתו מן היהדות, היא אימך; "עזוב תעזוב עמו"; "ואהבת את הגר"; "ואהבת לרעך כמוך" ועוד.

הילד מתרגל להתנהגויות מסוימות, לנימוסים, להליכות ולתבניות, והמכלול מאפשר לו להשתייך למשפחה ולחברה הסובבת אותו. ה"יש הקיומי" שלו מאפשר לו לחוות את עצמו כממשות אמיתית ומחייבת.

תהליכי ההפנמה ובהמשך ההזדהות יוצרים אצלו את ה"יש הקיומי", על ההווה ועל העתיד העומד בפני הילד. ה"אחר" ו"האחר המשמעותי" במיוחד, הופך לעיקר החשוב לו ושהוא מחויב לו.

עבור לוינס (תשנ"ו) ובעקבות המסורת היהודית, ממנה הוא יונק, זכות הבכורה כלפי האחר ניטעת בליבו ובמחשבתו של הפרט. האל הטרינסנדנטי, שאין לו גוף ולא דמות הגוף, הופך גם הוא לחלק מהווייתו של האדם והיש החווייתי שבאדם, בשל כך, הופך לעשיר יותר.

לוינס (תשנ"ו) מדגיש שבכל מפגש של שניים מתקיימים שלושה (Le Tiers), לאמור נמצא עמם האלוקים.

אם תרצו, בכל מפגש בין האדם לאחר נמצא המצפון האישי והחברתי. והיו עניך רואות את אלוקים, את מוריד, את הוריד, את מצפונך. "השלישי" (Tiers) מהווה בלם, מכוון, מנחה להתנהגותו של האדם.

ה"יש הקיומי" מעניק תחושה של הוויה. בהמשך, ככל שיתגבש ה"יש הקיומי" תיווצר העצמיות המגובשת והמעצימה את האדם (עיין גם שליה – 1994).

אריקסון (1959) מעיר את תשומת ליבנו, כי רבים מהמתבגרים, בשלב מאוחר של ההתבגרות, הסובלים מחוסר גיבוש מתמשך, והם יעדיפו להיות "שום אדם", "אדם רע" או "אדם מת"... מאשר להיות מישהו שהוא "לא משהו", שהוא לא משמעותי באיזה שהוא אופן לסביבתו, והוא מוסיף, שמספרם הגדל והולך של ניסיונות התאבדות בקרב מתבגרים הוא עובדה שאין לה עוררין. מצבו של האדם, החסר, "יש קיומי" חמור יותר מזה ש, זהותו מבולבלת", או זה ש"זהותו משועבדת" או זה החווה צורך לאורכה (Moratorium). האחרון עדיין לא מוכן לעמוד בהתחייבויותיו או להתחייב. בכל המצבים האחרונים הללו "יש", הכרה בגבולות המציאות ובגבולות המחויבויות (עיין גם מאסלו – 1994).

אלו החסרים "יש קיומי", הם חסרי תחושה למחויבות, לגבול ולמגבלה. ובשל כך מצבם הריגשי קשה, הם תלושים מיכולת לחוות מחויבות למציאות ולאחרים משמעותיים בסביבתם..

חורב, היה לדברי רעייתו סנדרין, שפוי לגמרי ועם זאת, הוא נהג להכותה מכות רצח, להכות את שני ילדיה, שאחד מהם היה בנו שלו. לדבריה, חורב היה והינו מנותק מכל רגש, אטום ולא ניתן לחדירה רגשית. הוא מסוגל לרצוח בידיים, בברזלים ובאבנים... ואכן הוא עשה זאת. לדעתה, יש

לו אישיות מעוותת. היא נישאה לו, כי הוא הפיל אותה למלכודת... אולי כדי לרוצחה נפש, כפי שהוא רצח את אסף שטיירמן. מסיפורה עולה לסברתנו החשד שיתכן והוא (חורב) היה זה ששרף את ביתה בעוד בנה הבכור נמצא בבית והיא (סנדרין) הוצאה ממנו כדי לטייל עמו... זה היה ב-4 לדצמבר באותו תאריך, חמש שנים קודם לכן, שבו נרצח אסף שטיירמן על ידי חורב ובסיוע ידידותיו.

חורב הגדיר את עצמו בפני סנדרין כ"מלאך המוות", היא מעידה שהיא זוכרת אירוע שקרה אחרי הנישואין, שבו הנאשם עזר לאישה מבוגרת לחצות את הכביש, והיא התבטאה כלפיו ואמרה שהוא מלאך, והוא השיב לה (עמ' 424, ש"8): "שאם הוא מלאך אז הוא מלאך המוות, ואמר שלא אקרא לו מלאך" ⁷³. רעי חורב העיד על עצמו שהוא רע... שהוא לא טוב... "חמור יותר, מאידך הוא חווה את עצמו כבן "אל-מוות". אחרי תאונה שהיתה לו, ממנה יצא ללא פגע, הוא אמר לסנדרין שראתה זאת כ"מזל"... שלא קרה לו דבר מפני שהוא בן אל-מוות, ושיש לו "דם קדוש". רעי חורב גדל כנראה, בבית פרמיסיבי, ללא גבולות מחייבים, ללא הרגלים מחייבים, ללא הפנמת הפועל "צריך" לתודעתו הפנימית. הוא לא פיתח יכולת לבלימה פנימית. המערכת הקונאטיבית (הדחפים, היצרים, הצרכים) הפעילה את "אניותו" שהיה כלא היה. הוא נשלט ושלט באמצעות דחפיו ויצריו.

ה"יש הקיומי" השלילי

בהיעדר יכולת להתקיים על בסיס של היעדר תחושת יש, מנסה האדם לחוות את היש הקיומי שלו על בסיס יצירתו כ"יש שלילי". הפרט הזקוק לחוות תחושת יש, מסגל לעצמו התנהגות שלילית, שבאמצעותה הוא חווה את תגובות הדחייה של הסביבה, המעניקה לו תחושות של עצמה שלילית, הרגשה של "אני רע", וכך עוצמתו יוצרת "אין אוניס" לסביבה. הילד, הנער, שהתנהגותו שלילית שולט על סביבתו באמצעות רוע מעלליו. הוא מרגיש חזק ויכול יותר, ככל שהוא מצליח להגשים את הרוע. להתאכזר לילדים חלשים, לרצוח חתולים, לחלל מצבות חיילים בבתי הקברות. ההתעצמות בדרך ההתנהגות השלילית, גוררת ילדים ונערים אלו להתאגד לחבורות של "כת השטן" ועוד.

ארבל אלוני ומשה בן איבגי שני הנערים רצחו (בשנת 1994) את נהג המונית דרק רוט ז"ל.

⁷. תפח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל ב' רעי בן גדי חורב, עמוד 27.

פסק הדין בתפ"ח (ת"א 45/94 מדינת ישראל נ' ארבל אלוני ומשה איבגי , שבו נדון מקרה הרצח של נהג המונית דרק רוט ז"ל , מציין שנסיבותיו מבחינת העדר מניע לרצח דומות למקרה המתואר.⁸⁴

הם רצחו, לסבותינו, כדי לחוות עוצמה חזקה של "יש קיומי" שלילי. בשש יריות, רצחו את מר רוט, ונראה שהם העבירו את האקדח מיד ליד. כל מניע שינתן, נראה לנו כתירוץ. נערים אלה חיפשו להעצים את היש הקיומי השלילי, על ידי הגשמת הרע המוחלט, המתבטא ברצח. ההתעצמות ב"דרך הביבים", הופכת לחלק מהווייתם השלילית. הם משתעבדים לה, ורק באמצעותה הם חווים את קיומם. בחופשתם הראשונה מהכלא והם כבר בני 21 ש', הם שודדים... בן איבגי ואלוני החלו בקריירה השלילית שלהם מגיל 10 ש', ו"קופת השרצים" שהם צברו הלכה, החמירה והתעצמה. הם הנפיקו לעצמם כרטיסי ביקור עם הכותרת "כנופיות פשע בע"מ". הרעב שלהם לחוות שליטה וכבוד, גרר אותם לתכנון מעשים שליליים, דמיונות שליליים של הכנעת הזולת, פגיעה ופגיעה ואף של רצח. היעדר תחושה של בלימה פנימית, גררה אותם לחוות את עצמם כאומניפוטנטים (כל יכולים), ככל יודעים וכמוגנים מפני כשלון או מעידה. מכניזם ה"הכחשה" משתלט עליהם.

נערים אלה איבדו את התיב שיכול היה להובילם להיות הם עצמם. הסביבה לא סייעה להם, בראשית התפתחותם וכן בהמשך, לחוות את הגבול ואת המגבלה כגורם הבונה את עצמיותם. התחושה המצטברת באדם, ליכולתו לבלום ולנתב את עצמו מחזקת אותו ומפתחת בו את היש הקיומי החיובי. האדם נהפך להיות הוא עצמו, כאשר הוא מרגיש שהוא יכול לשאת אחריות על עצמו ובהמשך על האחרים. תחושת הקיום החיובית של האדם, תוליד בו את הגמישות, שתאפשר לו לבנות חיים לפי עקרון המציאות, וכן חיים שתהיה בהם אחריות מתוך בחירה.

העדר תחושת קיום חיובית, תוליד באדם נוקשות, כתגובה לאי תחושת קיום חיובית. הוא יפתח מוסריות כפייתית, מוסריות נוקשה, שתאלץ אותו לקבל את האיסורים של החברה כאיסורים חיזוניים, שהוא מוכרח להגשימם ולקיימם, כל עוד האיום מול עיניו. מאידך, תחושת קיום שלילית, תדחוף אותו לחוות את קיומו באמצעות ההתנהגות השלילית, שתחזק ותקדם הפנמה של ההתנהגות השלילית, ותוך כך תוליד בו את הצורך להוסיף ולהתנהג באופן שלילי, ללא אחריות מוסרית כלפי עצמו או/ו כלפי העולם.

8. תפח (ת"א) 1005/01 מדינת ישראל נ' רעי בן גדי חורב, עמוד 20.

החיים האמיתיים

הסביבה משלחת לנו השגרות מחייבות המופנמות בתוכנו והמכתיבות לנו כיצד להיות וכיצד להתנהג ואף לעיתים, כיצד לחוש.

השגרות אלו, אינן תמיד מותאמות ליכולתנו ואף לא לפוטנציות הטמונות בנו. הסביבה מתייחסת אלינו באופן כוללני, באמצעות תבניות ברורות ולעיתים נוקשות, ולעיתים רחוקות היא מביטה בנו באופן יחידני, תוך ביטוי רגישות לייחודיות הפרט. לוינס (תשנ"ו) מזכיר לנו, שאיש לא יוכל למות במקום מישהו אחר. כל איש מת את המוות שלו... וחשוב שנזכור במקביל, שכל איש זקוק לחיות את החיים האמיתיים שלו. הקושי הוא לחיות את החיים שלך כשהסביבה מעניקה לך את סיועה לך. הסביבה אינה מודעת מספיק לצורך שיש לאדם ליד המושטת של החברה, כך שהוא יכול לגלות את יכולותיו ובאמצעותם לבנות את היש הקיומי החיובי שלו.

הילד, הנער, האדם, החווה את אכזבת הסביבה ממנו, חווה את עצמו במצב של "אין אוניס" קשה במיוחד. הוא לא מצליח להשתייך ולשייך את עצמו לסביבתו הטבעית, ועצם ההוויה וחיותו בתוך סביבתו, מעניקה לו תחושות שליליות, קשות ומאכזבות.

סביבתו, (בדומה לתיאור של משפחת חורב) אף אם היא אוהבת ותומכת יוצרת בו תחושה סובייקטיבית, שהיא לא מודעת לה, שהוא מאכזב אותה.

האדם יכול להרגיש, אף מבלי שהסביבה תשגר לו השגרות שליליות, שהוא אכזב לסביבה האוהבת אותו וברוב במקרים נמצא שגם הוא אוהב אותה. מצב טראגי זה, מרוקן את האדם מתחושת יש קיומית חיובית. קשה לו! לעיתים הוא מרגיש צורך לברוח מסביבת חיותו, ויש והוא נעשה נגאטיביסטי לסביבה האוהבת אותו. חייו וחיי סביבתו הקרובה נעשים קשים. הסתגלותו בסביבתו היא שלילית, ולעיתים אף מתנגשת. הכל מתקשים להבין את המצב, ונכשלים בשינוי המצב.

בכל מפגש עם אוהביו, חש אותו הפרט מצוקה נפשית של "לא שווה", של "מאכזב" של "לא להיות". מצב נפשי קשה זה, עלול במקרים חריגים להוביל להתנהגות קיצונית של רצח מתוך אין אוניס של הוויה. ה"היות" אינו יכול להתקיים, אינו יכול להגשים את עצמו. ה"היות" נמחק ונשחק כשהוא מול המציאות הראויה, שהופנמה בהווייתו של האדם, ואינה יכולה להגשים את עצמה, מפני מוגבלותו המולדת של הפרט.

ב-1998, במדינת אורגון (ארה"ב), קיפלנד (קיפ בן ה-15, רצח את הוריו האהובים עליו והאהובים אותו, בביתם שבשנגרלה, ובהמשך הוא דהר ברכב המשפחתי לבית הספר התיכון שבו הוא למד, תיכון ת'רסטון, וירה על חבריו... ורצח 25 תלמידים מבני כיתתו.

קיפ גדל בעיירה פסטוראלית, בין תושבים תומכים ומוקירים, במשפחה מכובדת, מכבדת ואוהבת, הורים מסורים ומשקיעים את כל מרצם בנם. לקיפ היתה אחות מוצלחת, מצליחה ואוהבת. יכולותיו של קיפ בכל התחומים האינטלקטואליים והמוטוריים היו מוגבלות. הוריו המשכילים היו בטוחים שאם ישקיעו את עצמם בקידום בנם, הרי שהוא יסגור פערים, ואף הוא יצליח. בסובלנות ובסבלנות, באהבה ובחום, הם העניקו לקיפ את עצמם. הם אהבו אותו והשקיעו את עצמם בניסיונות לקדמו, והכל לא צלח.

הוא חווה את עצמו כאכזבה להוריו, לעצמו ולכל סביבתו.

הווייתם של הוריו הטובים, לפי סברתנו, חנקה את "היותו" של קיפ. בעיית קיומו היתה ממוקדת בתחושה הבסיסית, של "לא להיות", ובכל זאת אתה עדיין חי. "להיות" או "לא להיות", היתה הברירה ההווייתית והקיומית שלו. כל עוד הוריו קיימים, הרי שנוכחותם היתה הוקטור שהוביל לתחושת ה"לא להיות" שלו.

הוא רצח אותם, תוך זעקות והכרזות של "אימא, אני אוהב אותך" וכד'. "היותם" של חבריו הם הוקטורים המובילים ל"אי הווייתו" שלו. הוא רצח "כדי" להיות והוא התחנן בפני השוטר שתפס אותו, שיהרוג אותו... האמביוולנטיות הפרדוקסאלית, המלווה בחוסר בגרות ריגושית, הותירה אותו במצב של "אין אוניס" מוחלט.

הסובייקטיביות של קיפ לא היתה מסוגלת לקבל את האחר המשמעותי, את הוריו, את מוריו, את חבריו, כי כולם בהווייתם, "איינו" אותו והפכו אותו, בלא שרצו בכך, לקיים עם "יש" מאכזב, עם "יש" לא ראוי, והרי הוא כלא קיים (עיין גם מיד – 1934).

העצמי, האחר וההתנהגות

הליכתנו בעקבות לוינס (תשנ"ו, 1986), מביאה אותנו להדגיש, כי הסובייקטיביות החיובית נתפסת כמסוגלות לקבל את האחר על כל הייחודיות והשוונות שבו.

חייב האדם לפתח עוצמות נפש, שיאפשרו לו לקבל את האחר, גם כאשר תפיסת האחר כמעט ואינה אפשרית, בשל מוגבלויות ויכולותיו של הפרט, לקלוט ולהבין את האחר.

מודעותו של הפרט, המביאה אותו לפתח אחריות כלפי האחר, תביא אותו לכבד את האחר ולקבלו.

האחריות כלפי האחר, לפי לוינס (תשנ"ו, 1986), אין לה גבולות ואין לה קץ והיא מעבר לבחירה החופשית.

העצמי לומד את קיומו של האחר בדרך הגילוי. בשבוע השישי לחיי התינוק הוא מחייך לאחר המשמעותי, ומעיד בכך שהוא מבחין בו. לאחד הוא מחייך, ולאחר הלא משמעותי לו, הוא אינו מחייך.

מודעות זו לאחר, הולכת ומתחזקת, ובאמצעותה ובדרכה היא מביאה את הרך הנולד, בחודשים הבאים, להכיר ולפתח מודעות לגופו ולעצמו. התהליך הוא איטי והוא מתפתח בשנים הראשונות לחייו.

תהליכי ההרגלה, ההתניה והלמידה, מביאים את הילד בסיועם של חיזוקים והנחיות חיוביות של הסביבה, לתת ולקבל את האחר. קבלת הסביבה את העצמי, חיזוקו והעצמתו, תביא את העצמי לחוות את האחר כחיובי ותיווצר דיאדה חיובית ומעצימה.

מיקומם האנטומי של עיני האדם מביאים אותו לראות את האחר, עוד בטרם יוכל לראות ולהתמקד בעצמו שלו. האחר (Auter) יכול להיקלט על ידי העצמי באופנים שונות. העצמי החווה את היש הקיומי כחיובי, הודות להשגרות איחודיות של חוס, אהבה, שובע, הגנה והתייחסות של כבוד, יבנה דיאדה חיובית עם האחר. הוא יחווה את עצמו כחלק אינטגרלי של משפחתו ובהמשך של מעגלי החברה אליהם הוא ישתייך. "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם" אומר שלמה המלך בספר משלי (משלי 27, 19). אין ספק שכל אחר נמצא ביחס אסימטרי עם העצמי, אך כל נשכח שגם יד ימין הינה ביחס אסימטרי ליד שמאל, ואין זה מונע מהאפשרות השכיחה של תפקוד מתואם בין שתי הידיים, הודות לתפעול הרצוני של הפרט.

לא כך המצב, כאשר העצמי חווה את עצמו, כמיותר או אף כרע או כשהוא נמצא בתחרות מאיימת, או "מרורץ מכשולים" לקראת ה"חובה" הלא כתובה לתפוס "מקום בצמרת" או כשהוא נדחף לקנות את ערכו החברתי באמצעות רכישת מוצרים. הלחץ להישגיות עלול להיות ניזון מדחפים לשליטה או אף מצרכים נפשיים היכולים להיזון מהאתיקה הפרוטסטנטית, המציגה את ההצלחה כעדות לאהבת האלוקים. בעולם התעשייתי והתחרותי, הדחף להעפיל לקודקוד הפירמידה זוכה ללחץ חברתי ולתגמול הדוניסטי, ויש בו כדי לחוות את האחר כגורם מפריע וכמי שיש להילחם בו. האחר המצמצם את העצמי, עלול ליצור בעצמי תחושת איום ולהוליד בו רגשות של עוינות כלפי האחר, העלולים להוביל למלחמה באחר, לשחיקתו, ולעיתים אף להכחדתו.

הצורך של האדם להתייחסות של כבוד היא חיונית לעצמי, והחברה צריכה להנחיל השגרה זו בכל אחד מחבריה, כך שיפנים בתוכו את האחריות להגשמת כבוד זה כלפי כל אחר. הפנמה זו, של

אחריות כלפי כל אחר, תצמצם את הצורך של הפרט להגשמת כבוד אין סופי לעצמו. הגבול והמגבלה שתתהווה בו, תאפשר לו לבנות עצמיות הומאנית כלפי האחר.

במשנתו של לוינס (תשנ"ו, 1986) עשוי תהליך זה של הדדיות בין העצמי לאחר, להגשים את האידיאל הדתי של התקרבות אל האל. החשיבה החיובית על האחד למען האחר, אשר בה נוטל ה"אני" על עצמו, תוך שבירת האדישות (Indifference), את האחריות כלפי האחר, אחריות שאי אפשר לקחת ממנו, והוא נוטל אותה, בלא תלות, בכל שיתוף שנמצא בין בני האדם. היחס הזה עם האחר, על אף שונותו מהעצמי, הוא המאפשר לאדם להתקרב לבורא. האחר הוא יצירת האל והתקרבותו אליו, ואחריותו של הפרט כלפי האחר, היא המאפשרת את ההתקרבות אל האל. עבור לוינס (תשנ"ו, 1986), הציווי "ואהבת לרעך כמוך" () , הוא באמצעות תוספת המילה "כ"י": "ואהבת לרעך (כי הוא) כמוך" – שניכם יצירת האל יתברך, ולא כפי דגשו של בובר () : "ואהבת לרעך כמוך", כשם שאתה אוהב את עצמך, אהוב את זולתך.

לפי לוינס (תשנ"ו, 1986), אם תרצה תוכל להתפתח בכיוון של יכולת להמיר ולחוות את עצמך עם כל אחד. האפשרות להגשים זאת לסברתנו, יהיה תלוי במוכנותו של העצמי להגשים פיתוחה של האינטרו פתיה כחלק מהווייתו העצמית.

ההתנהגות תהיה לעיתים קרובות, משתנה התלוי בתחושות "העצמי":

(1) "עצמי" החווה את עצמו כאיחודי עם האתר, כמשתייך לכלל וכחלק חיובי של השלם, יתאים את התנהגותו לזו של הכלל (המשפחה, הכיתה, החברה וכד') אליו הוא משתייך. התנהגותו, עם כל ייחודיותה, תהיה משתלבת ולעיתים מתואמת לציפיות הכלל אליו הוא שייך.

(2) "עצמי" החווה את עצמו כשלילי, כרע, כשונה מאחיו, מחברי כיתתו, מכלל האחרים, יחפש להגשים את ייחודיותו בחריגותו השלילית. הגשמת השלילה והרוע, תיהפך לדרך להעצמת עצמיותו. דמות זו של ז'אן גינה אימץ לעצמו, באופן מודע, את זהות של הסוטה, העברין, ההומוסקסואל והאחר הרע. ז'אן גינה חש שהגשמת הרוע תעניק לו את ייחודיותו ותאפשר לו להשליך על החברה את האשם לבחירתו להיות האיש המגשים את הרוע. הסובבים אותו מגדירים אותו כרע, והוא מגשים את ההתנהגות הזאת, ובכך הוא זוכה לסטאטוס עם דרגות חופש, שאין לאחרים.

עצמיות שלילית דוחפת לעיתים את הפרט להודות באשמה, גם כאשר הוא לא ביצע את המעשה האסור, אם כדי להעצים את עצמיותו השלילית, ואם כדי להשתחרר על ידי ההודאה, מתחושת האשם, הנוצרת בו, בשל החינוך המוסרי הקונפורמי אותו הוא קיבל בילדותו והוא הופנם בו, באופן חלקי ולא מוחלט.

יתכן, ובמידה מסוימת, היה רוצה העבריין לשוב ולהיות חלק מהחברה, אלא שזו לא רוצה בו, ובדרכים שונות ולעיתים עקיפות, היא שבה ומקיאה אותו מתוכה... והדרך השלילית הופכת לאלטרנטיבה ההתנהגותית המועדפת...

ז'אן גינה, הסופר הגנב וההומוסקסואל, בנה לעצמו עולם ערכים מקוטב לזה של החברה, ובאמצעותו הוא שולל את העולם הקונפורמי.

ככל שהתנהגות תהא רעה יותר, מלוכלכת יותר, מעוותת יותר, הרי שהיא תתקדש ותתגדל בעיניו. ה"רוע" הוא, לדידו, ביסודו של כל אדם וביסודה של כל החברה האנושית. לסברתו, העולם האנושי מסואב מעצם מהותו. התאוה, היצרים, הדחפים, הם הכוחות המניעים את האדם, והחברה הקונפורמית ב"צביעותה", מלבישה את האמת הזאת, בלבוש חיצוני מטעה, כדי להראות נאורה.

העצמיות השלילית, חייבת ליצור תחושה של אוטנטיות חיובית אצל העבריין, וכך להעצים אותו, ולאפשר לו להתמיד בהתנהגותו השלילית.

גינה הקדיש את פשעיו לאנשים שהוא אהב. הוא אהב לעשות זאת, בריטואל פולחני שטני של מאגיה שחורה. ככל שהעבריין יחוה את עצמו כשחור ושטני יותר, הרי שהוא יהיה חזק ועצום יותר. אסור לעבריין להיות משתנה תלוי במה שהחברה הקונפורמית רוצה בו (גינה, 1960). גינה, במחזותיו, מושיב את החברה על ספסל הנאשמים והוא מייחס לה את התהוותו של העבריין (גינה, 1957; 1963).

(3) מצב נוסף הוא זה המיוצג על ידי רועי חורב, סיגלית חיימוביץ', הרוצחים של אסף שטיירמן ז"ל (1996) וכן משה בן איבגי וארבל אלוני, הרוצחים של נהג המוניית מר דרק רוט ז"ל (1994). ארבעת הצעירים הללו, מייצגים נערים מתבגרים הנעדרים "יש קיומי", שיעניק להם תחושה של עצמיות מגובשת ומחייבת לאחריות ולהתנהגות קונפורמית. היעדר ה"יש הקיומי" מערער את ההומיאוסטזיס של האדם, הוא מבולבל וקשה לחוות עצמיות אקזיסטנציאלית. "להיות או לא להיות" מקבל דגש הדורש פעולה. "לא להיות", יוביל להתאבדות. "להיות" יוביל להתנהגות שתגרור בעקבותיה "יש", ואם הוא על דרך השלילה, הוא ילחץ בכיוון של הגשמת מעשים חריגים ושליילים שיותירו תחושה קונקרטי, מלווה בחוויות.

משה בן איבגי חווה בגיל 9 ש' טראומת פרידה קשה. האם נפרדה מבעלה והודיעה זאת למשה בשיחת טלפון. האם לא היתה בשלה, לפי עדותה, להיות אם. כשנפרדו ההורים, נותר משה עם אחיו הקטן ועם אביו הנכה, שתסכוליו מעזיבת אשתו ומנכותו, מנעו ממנו מלתפקד כראוי כאב לילדיו. משה הילד התגלה, כדברי מורתו, כמנהיג שלילי בכיתתו וכשהוא חבר לארבל אלוני המצב הלך והחמיר והפך לקשר הרסני שהגשים והעצים את ה"יש השלילי הקיומי". הם בנו לעצמם את

התחושה האומניפוטנטית, של "יש קיומי" כל יכול, בלתי פגיע והמסוגל להגשים כל נבלה ולצאת תמיד בשלום.

הם תכננו להרוג חבר, התעללו במורתם, ניסו להצית מכונית, רצחו חתולים, שדדו והרסו את הקיוסק שליד בית הספר שלהם, וידם היתה נטויה ולהגשמות של חבלות אין סוף. היעדר "יש קיומי", כשהפרט חסר יכולת להגשים "יש קיומי" חיובי, תיסלל בפניו הדרך, לחוות יש בדרך ההגשמה השלילית, העלולה להסתיים במעשי רצח. ו"הבור ריק אין בו מים" (בראשית, ..) ורש"י במקום מציין את קיומם של הנחשים והעקרבים באותו בור, אליו הושלך יוסף בן יעקב, על ידי אחיו.

המערכת הקונאטיבית, הדחפים, הצרכים, היצרים, התאוות מלוות את האדם ככוחות אנרגיה הדוחפים אותו להגשים בשכיחות גבוהה, את היש השלילי.

היש הקיומי על בסיס השלילה, מעניק לפרט תחושות של יכולת ושל שליטה על הסביבה, בנוסף לתחושה הפנימית של אומניפוטנציה המשתלטת על הפרט ומעניקה לו תחושה שאכן זה כך. ההתנהגות השלילית נעשית שכיחה יותר, וברוב הפעמים הולכת ומחמירה, עד להיפוכה מפלצתית.

(4) מצב רביעי הוא זה הממוקד ב"ריק הקיומי". לא מעט אנשים חווים את עצמם במציאות, לא כפי שהיו רוצים לראות את עצמם בה, ולא כפי שהיו יכולים להיות ולהגשים את עצמם בה. הרבה מבני האדם, אינם מצליחים להבנות לעצמם, מימד עתיד, שיהיה בו תמונה ברורה ומגובשת שיכוונם למטרות חיים. הם אינם חווים באופן אינטואיטיבי את הנתונים העתידיים של חייהם. התמרורים המובילים להגשמות חיוניות ורוחניות, אינם קיימים. השאיפות למשמעות חיים עמומות והם חסרי יכולת לראות את ההזדמנויות הנקרות בדרכם. במידה מסוימת הם "עיוורי נפש" ו"עיוורי רוח". חינוך של הכחשה ושל הדחקה מונע מהם מלהיענות לממד רוחם המורדם, ולצורכיהם הטרנסנדטליים, הזועקים בזעקה אילמת מתוכם ומבלי יכולת להניע את האדם לפעול בכיוון של הגשמתה.

חלק נכבד מבני האדם משתלבים בתוך רוטינת חיים, כשהשאלות הפנימיות המשמעותיות, של מי אני? לאן אני? מה תכליתי, בשביל מי ובשביל מה אני עמל או חותר? נותרות עמומות וללא מענה. אין אנו מלמדים את תלמידנו על קיומו של ממד הרוח, ועל הדרכים לגלות את מאגר המשאבים האנושיים הסגוליים שבתוכו, ושבאמצעותם יוכלו למצוא משמעות ומטרות לחייו.

האדם לומד מסביבתו ללבוש מסיכות ולייצג את עצמו באמצעותם, וכך הוא לומד להשתלב בתוך החברה, המסוגלת לבלוע אותו ולעיתים למחוק אותו, ותחושתו היא תחושת איון. הוא שוכח להסתכל מתחת למסכה ובכך הוא מונע מעצמו לגלות את עצמו. נטייתו של האדם לפי תפיסתו

הפנימית והחברתית, חוסמת אותו מהיכולת לגלות את עצמיותו האמיתית ומהאפשרות להוציא מן הכוח אל הפועל את הפוטנציות הטמונות בו.

תחושת האיון שלו, משתלטת עליו, ומגשימה את עצמה (Self fulfilling prophecy), אף שהיא ברוב המקרים מיוצגת על ידי השגרות סביבה שקריות ומוטעות (רוברט רוזנטל ג'קובסון, 1968; פמלה רובוביץ ומרטין מיר, 1971).

שלי דובאל ורוברט ויקלונד (Duval, S. & Wiekland, R.A., 1972) התמקדו בהבהרת המודעות של האדם לעצמו. האדם הממקד את תשומת ליבו לעצמו, הרי שהוא נושא לעצמו, ואילו התמקדותו בסביבה, מפנה את מודעותו לעצמו כנושא.

הסביבה משגרת השגרות לאדם, אותן הוא מפנים בעצמו ומשייכן אליו. כך, הוא יכול לחוות את עצמו על-פי השגרות סביבתו כלפיו. הוא זקוק לחוסן אישי ראשוני וחזק, כדי להיות מסוגל להגן על עצמו, מפני השגרות שליליות, העלולות לאיין אותו. אכן, יחסי הגומלין, ולואי ויהיו חיוביים, בין האדם לסביבתו, הם המולידים בו את תחושות עצמיותו הסובייקטיבית (, אם חיובית ואם שלילית. השגרות הוריות בינקות ובילדות לעצמאות, לאי תלות, לפעילות ולתחרותיות יעודדו את הילדים לחוות את עצמם כדינאמיים וכמוכנים להגשים יכולת. הם יחוו עצמיות מגשימה, והם ירצו להוסיף ולהמשיך בדרך זו, כל עוד יעודדו ויחזקו אותם בכיוון זה. מוסר הישגי, סביבה המשגרת השגרות לחיזוק העצמי והמטפחת עצמיות חיובית, יהיה בה כדי להוליד "חוסן אישי" עם מימד עתיד חיובי.

האדם חווה את עצמיותו באופן סובייקטיבי והוא מרגיש זאת כמציאות. הוא, בו זמנית, גם חווה את עצמיותו הנשאפת, האידיאלית, וככל שהפער בין שתי התחושות, ההווית והנשאפת יהיה מצומצם יותר, תחושתו תהיה טובה יותר. כאשר הפער התחושתני הוא גדול, יכול הוא, להרגיש חוסר אונים מול המציאות, או ייאוש מפני הבאות, ומימד העתיד שלו יהיה שלילי (רוג'רס, ק., 1951). האדם החווה פער תחושתני שכזה, עלול לחוות אין אונים מול המציאות, ולעיתים יהיה עלול להתנגש בה, ואף לסטות בכיוון התנהגותי שלילי ו/או עברייני.

תחושת העצמי, אם חיובית ואם שלילית, מניעה את כיוון התנהגותו של הפרט, מלבד לכך שהיא מעניקה לו הרגשה של "יש קיומי" או "יש קיומי שלילי" או אף של "ריק קיומי".

ה"ריק הקיומי" יכול להיות מלווה בייאוש הנובע מהרגשת של "אין אונים", מול יכולותיה המוגבלות, מול החסימה הרגשית המונעת ממך מלראות את שמעבר לאופק, מול תחושתו הסובייקטיבית של הפרט, המנוע מלחשוב אחרת, מלראות אחרת, מתחושה של איבון מחשבתית ומהיעדר תקווה.

האדם שוכח או שאינו מוכן לזכור שלכל מצב קיימת יותר מאלטרנטיבה אחת של התמקדות בו. לכל עניין או בעיה יש יותר מפתרון אחד. בזמנו, התלוננה בפני סטודנטית וטענה שהיא אינה מצליחה בשום עניין מפני שהיא שמנה. אחרי שיחה הגענו למחשבה, שהיא אכן זכאית לראות את עצמה שמנה, ולפעול בכל עניין כשמנה, אך עומדת בפניה גם הדרך לראות את עצמה כאדם נבון וחושב ולפעול ככזה, במנותק מהעובדה, שהיא אדם נבון וחושב וגם שוקלת 87 קג'.

יש והאדם לא מצליח להתאזן בתוך עצמו, ואי השקט הזה מושלך גם כלפי הסביבה ומחמיר את מצבו, הנותר ללא תכלית, ללא מטרה, ואף ללא תקווה. ידוע הוא שמערכות היחסים הן האדם לבין עצמו ולבין סביבתו יכולה להיות קונפליקטואלית, דיאלקטית, עם דיאלוג של תרשים או אף ללא דיאלוג, והאדם יכול לחוות חרדה. הדיאלוג בין האדם לזולתו, אליבא דבובר גובל בנס (שוהם ואדד, 2004). חשוב שהאדם יהיה מוכן להתייחס אל עצמו ואל העולם בהסתכלות נוספת, ואולי אחרת, כך שאולי תיווצר אוריינטציה אלטרנטיבית, שתפתח בפניו אופק חדש, וימצאו דרכים חדשות, להגשמת מטרות או/ו להתרת סבכים בהם הוא מצוי.

ולא עוד, אלא שהאוריינטציה האגוצנטרית המכוונת על ידי העולם המערבי, אינה מטיבה עם האדם. האדם עלול לכוון את עצמו לחיות בתוך קונכייה, ולהיות מרוכז בעצמו, ולברוח מקשרים עם האחרים ומאחריות כלפי אחרים. הדאגה לאחר, יש בה כדי לשייך את עצמך אל האחר, על אף שיש בקשר זה, כדי ליצור מתח קונפליקטואלי, שאם נלמד להתגבר עליו, נצא מאוחדים ומחוזקים.

האדם בימינו שוחרר מכבלים רבים ובמסגרת השחרור הזה, הוא השיל מעצמו גם כבלים החיוניים להווייתו הקיומית: תרבות, דת, מסורת ועוד.

המשפחה ובית הספר שחררו את עצמם, במידה קטנה או גדולה מחובות ההנחלה המחייבת של כללי החינוך. רבים מאיתנו חיים אילוזיה של חופש מאחריות כלפי האחר, כלפי החברה ואף כלפי עצמך. ההדוניזם משתלט על האדם ועמו מתהווים תהליכים ההורסים את האדם ומדרדרים אותו לעבר שחרור מחובות, ממצוות, ממחויבויות ומאחריות. מחלחל באדם הציווי ההרסני של גדול המצווה ולא עושה... ונוצרת ההוויה של אין גבול, והאדם אינו חווה שום יש קיומי אמיתי. בריק ההווייתי והקיומי המתהווה בו, הוא מחפש את ה"נחשים והעקרבים" () ואת ההסתכנות, כדי להרגיש קיים.

החופש הרב, שאנו מצויים בו, הוליד בנו אובדן עוגנים של מסורת, של דת, של מוסר ושל ערכים ודרדר אותנו לאי ביטחון ולחרדות המצדיעות אותנו לנוירוזות נואוגניות. הנוירוזה היא כאן ביטוי לזעקה קיומית פנימית על חוסר המשמעות שחווה האדם, מבלי שהוא יכול להבחין הבחנה ברורה את מצבו. הנהירה אחרי חוויות של עונג, על ידי הגשמת הרעב לצרכים, לתאוות ולדחפים, אין

בהם כדי להרחיב את האופק הרוחני של האדם הזועק, בזעקה אילמת להגשמה. ההשתעבדות לנועם ולנוחיות אין בו כדי להוות תשובה לרעב ולרוחניות.

אליזבט לוקאס (1988) מדגישה, כי עולמנו המערבי, בעשרות השנים האחרונות, שחרר את האדם, שחרור דרמטי, מכבלים שהנחו אותו בתחום המין, והתוצאה היא קטסטרופה: האדם בימינו סובל מחוסר ביטחון מוחלט בתחום חיוני זה. שפע של גירויים מיניים קידם את האמונה שאון מיני ואורגזמה הם הכרחיים, ועתה, משהוסר המחסום, נפתח הפתח לאי התפקוד המיני. צרכים טבעיים מודגשים באופן מלאכותי על חשבון החיבה והדאגה האנושית, והתוצאה היא היעדר סיפוק, אי יכולת לאהוב ואפילו תחושות של גועל כלפי הזולת וכלפי העולם.

בעולם שאין בו ציוויים מחייבים, ילדים ונערים רבים גדלים ללא הדרכה, ללא מופת מנחה וכמעט ללא הגבלות. התולדה היא דמורליזציה, תוקפנות, אלימות כלפי עצמם וכלפי זולתם. כולנו סובלים מאובדן השליטה העצמית, המשפחתית והחברתית. מצב של ריק קיומי, מוביל להתנהגות מסתכנת, לתוקפנות, לייאוש ולדיכאון. הריק הקיומי, אבדן משמעות הקיום מערערת את בטחונו של האדם. אבדן הביטחון הוא מנת חלקם של רבים, גם של אלו שזכו לשפע חומרי, שאינו נותן טעם ומטרה לקיומם. לוקאס (1988) מדגישה, כי האושר לא יושג באמצעות אורגזמה יומית, טיפולי מין יקרים, סמים ואלכוהול. הגל האחרון של אושר בא בצורת אלימות, פשעים חסרי טעם ומשחקי כוח פוליטיים – והכל הבל ורעות רוח, והאדם נותר בשממה של דכאונו.

בחלק מהאנשים הסובלים מ"ריק קיומי" יתפתח חוסר האמון כלפי עצמם או כלפי סביבתם והספק יכרסם בהם. כל זאת יכול להובילם לספק ולנסיגה פנימית בתוך עצמם. בחלק אחר מהאנשים הסובלים מ"ריק קיומי" יכלה להתפתח אכזבה מהחיים, ייאוש ואפילו התאבדות.

הראשונים הם חסרי כל משמעות חיים והאחרונים הם אלו שהיתה להם משמעות חיים פיראמידלית, והם איבדו אותה. איש המשפחה, המשקיע את כל חייו במשפחתו ורואה בה את תכלית חייו, והנה בשל תנאי התפתחותו טבעי, המשפחה מפזרת והוא מרגיש אבוד או איש הכספים שכל תכלית הווייתו היא בהעצמתו הכלכלית ובשל גורם כלשהוא הוא פושט רגל והוא מוצא את עצמו זרוק בפתח פי התהום. אדם שהתחנך על בסיס החובה, האחריות והסדר, יוכל לשקם את עצמו. הוא ייטול לעצמו את זכותו להגשים את דרגות החופש שנותרו לו למען גיבושן של החלטות אחראיות שיצעידו אותו להגשים מטרות ותכליות משמעותיות. אדם הלומד לחפש את ציוני הדרך שלו בתוכו, יהיה מסוגל למצוא את דרכו ולשקם את הווייתו. ממעמקי נפשו של האדם, הוא ידלה את הערכים ואת המשמעותיות שיתוו שוב את דרכו באופן מחייב ואחראי, כלפי עצמו וכלפי זולתו.

ביבליוגרפיה

"היש, האיך, הריק הקיומי וההתנהגות"

- אדד, מ. 1989 - העבריו בהתהוותו. קרימינולוגיה, הוצאת אור-עם, ת"א.
- אדד, מ. 2002 - נגטיביזם בגיל ההתבגרות, עבריינות וסטייה חברתית. תיאוריה ויישום. הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, ר"ג.
- גוטמן, ד. 1999 - לוגותרפיה למטפל. עבודה סוציאלית משמעותית, הוצאת דיונון, אוניברסיטת תל-אביב.
- לוינס, ע. 1986 - אתיקה והאינסופי. שיחות עם פיליפ נמו, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשנ"ו, האוניברסיטה העברית, מהדורה שניה, ירושלים, תרגום מההוצאה של 1988,

Librarie Artheme Fayard

- לוקס, א. 1988 - חיים משמעותיים 1988, ספר לוגותרפי, הוצאת זמורה-ביתן, ת"א, תשמ"ח.
- מוס, ר.א. 1988 - תיאוריות על גיל ההתבגרות. ספריית פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר, ת"א
- פברי, י.ב. 1983 - המשמעות של חיד. על ויקטור פראנקל, לוגותרפיה וחיים, ספריית פועלים, הוצאת הקיבוץ הארצי, השומר הצעיר, תשמ"ג, ת"א.
- שוהם, ש.ג. ; אדד, מ. ; רהב, ג. (2004) - קרימינולוגיה הוצאת שוקן, ת"א.
- שוהם, ש.ג. ; אדד, מ. - ריק ללא שובע - טיפול אקזיסטנציאליסטי בהתמכרות לסמים, הוצאת בבל, ידיעות אחרונות, תל-אביב.

Chalier, C. 1994, Elevations – The Height of the Good in Rosenzweig and Levinas, Chicago-London.

Crumbaugh J.C. and Maholick - 1964, An Experimental Study in Existentialism: The Psychometrie Approach to Frankl's concept of Noogenic Neurosis Journal of Clinical Psychology, 20, p. 200.

Duval, S. and Wicklund, R.A. 1972 – A theory of objective self awareness. N.Y.: Academic Press

- Erikson, E.H. 1959 – Identity and the life cycle: Selected Papers, Psychological Issues
Monographic Series I., No. 1, New York: International Universities Press.
- Erikson, E.H., 1968 – Identity, Youth and Crisis New York: W.W Norton and Co.
- Eysenck, H.J. and Eysenck, S.B.G. 1969 – Personality Structure and Measurement
London: Routledge and Kegan Paul
- Genet, J. 1963 - The Screens. London, Faber and Faber
- Genet, J. 1957 – The balcony. London, Faber and Faber
- Marcia, J.E. 1967 – Ego Identity Status; Relationship to Change in Self esteem,
“general maladjustment” and authoritarianism, Journal of Personality, 35, 118-
133.
- Maslow, A. - Motivation and Personality. 1954, Harper and Row, New York
- Mead, G.H. – 1934 Mind, Self and Society, Univ. of Chicago Press.
- Rogers, C.R. (1951) - Client – Centered Therapy. Boston: Houghton Mifflin.
- Rosenthal, R.; Jacobson, I. (1968) - Pygmalion in the Classroom. N.Y.: Holt, Rinehart
and Winston.
- Rubovitz, P.C.; Mear, M.L. (1971) - Pygmalion revised: Toward an explanation on
the Rosenthal-Jackson findings. Journal of Personality and Social Psychology, 19.
pp. 197-206.